

ÇAKMAK, Fevzi

veya askerlikten birini seçmeleri istenince çok sevdiği askerlik mesleğini tercih etti. İstanbul milletvekilliğinden ayrılarak Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye reisliği görevini 1944'te emekliye sevk edilinceye kadar sürdürdü. Atatürk'ün ölümünden sonra İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesinde büyük rol oynadı. II. Dünya Savaşı'na girilmesine şiddetle karşı çıkan Fevzi Çakmak orduyu savaşta hazırlamaktan da geri kalmadı. 12 Ocak 1944'te yaş haddinden emekliye ayrılmasını bir türlü hazmedemeyen Fevzi Çakmak kırılgan olarak bir süre köşesine çekildi ve Cumhuriyet Halk Partisi'ne girmesi ve milletvekili olması hususunda bizzat Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından yapılan teklifleri kabul etmedi. Cumhuriyet Halk Partisi'ne duyduğu kırılganlık dolayısıyla bu partiye karşı kurulan Demokrat Parti'yi destekledi. Bu partinin listesinden bağımsız aday olarak İstanbul milletvekili seçildi (21 Temmuz 1946). Bir süre sonra parti yöneticileriyle anlaşmazlığa düşerek Demokrat Parti'den ayrıldı (12 Temmuz 1947). Millet Partisi'nin kurucu üyeleri arasında yer aldı (20 Temmuz 1948) ve bu partinin şeref başkanı seçildi. Teşvikiye Sağlık Yurdu'nda vefat ettiği zaman (10 Nisan 1950) hükümet millî yas ilân etmediği için halk Cumhuriyet Halk Partisi aleyhine büyük tepki gösterdi. Beyazıt Camii'nde kılınan namazdan sonra çoğunluğu üniversite gençliği olmak üzere kalabalık bir cemaat, naaşını tekbir getirerek toprağa verildiği Eyüp Sultan'a kadar eller üzerinde taşıdı. Halkın Fevzi Çakmak'ın cenazesine duyduğu bu büyük ilgi, Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı gösterilen ilk açık direniş hareketi ve İsmet İnönü'nün önemli bir siyasî yenilgisi olarak yorumlandı.

Fevzi Çakmak başarılı askerlik hayatı boyunca çalışkan, alçak gönüllü, sağlam iradeli ve karakterli, dinine bağlı bir kumandan olarak sevildi ve sayıldı. En büyük zevki kitap okumak olan paşa ge-

niş bir kültüre sahipti. Özellikle tarih, edebiyat ve sosyolojiye çok önem verirdi. Fransızca, İngilizce, Arapça ve Farsça yanında bazı Balkan dillerini de bilir, günlük politikadan hoşlanmazdı. Askerin de politik çekişmelerinde ve politikadan uzak tutulmasını savunurdu. Balkan Savaşı'nın kaybedilmesinin en büyük sebebinin ordunun siyasete bulaşmış olmasında gören Fevzi Paşa orduyu daima politikadan uzak tutmuştur. Nitekim Millî Mücadele'nin kazanılmasından sonra ordunun kışlasına dönmesinde Fevzi Paşa'nın rolü büyük olmuş, 1924'te askerlik mesleğini politikaya tercih etmesiyle bunu bizzat kendi nefsinde uygulamıştır. Emekliye ayrıldıktan sonra çeşitli baskılarla politikaya atılmış ise de o hep asker kalmıştır.

Fevzi Paşa Harp Akademisi'nde verdiği konferanslarını *Garbî Rumeli'nin Sûret-i Ziyâ ve Balkan Harbinde Garb Cephesi Harekâtı* (İstanbul 1927) adıyla bir kitap halinde de yayımlamıştır. Tamamen kendi inceleme ve tesbitleriyle belgelere dayanan bu eserde Fevzi Paşa Balkan felâketlerinin siyasî, sosyal ve askerî bakımlardan tahlilini yapmaktadır. Ayrıca doğu cephesinde bulunduğu yıllardaki tesbit ve incelemelerini de *Büyük Harb'de Şark Cephesi Harekâtı* (Ankara 1936) adıyla kitap halinde yayımlamıştır. Sade bir üslûpla, askerî başarılarını öğünme vesilesi yapmadan anlattığı bu eseri harp edebiyatımızın başarılı örneklerinden biri sayılır. Fevzi Paşa'nın bir hayli hacimli hâtıratı ise ailesinde olup tamamı henüz yayımlanmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, nr. 9/701, Klasör 2437, Dosya 37 (106), Fihrist 19-19, 19-17; *Harb Tarihi Vesikaları Dergisi*, XXV/75 (Eylül 1976), vesika nr. 1616-1618; *TBMM Zabıt Ceridesi* (I. Devre), I, Ankara 1940, s. 90-95; IX (1942), s. 230, 325; XXIII (1960), s. 266; *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, I. Devre, II (1985), s. 425; III (1985), s. 341-342; Faliş Rıfki Atay, *Ondokuz Mayıs*, Ankara 1944, s. 17-19, 26; Süleyman Külçe, *Mareşal Fevzi Çakmak*, İstanbul 1953; Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul 1953, s. 250, 370-371; Cemal Kutay, *Fevzi Çakmak Atatürk'ü Tevki Edecekti*, İstanbul 1956; Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul 1960, s. 389-396, 650-654; Sinan Omur, *Büyük Mareşal: Fevzi Çakmak*, İstanbul 1962; Peyami Safa, *Mübeccel Serdarımız Fevzi Paşa*, İstanbul, ts. (Orhâniye Matbaası), s. 1-22; Ayfer Özçelik, "Fevzi (Çakmak) Paşa'nın Anadolu'ya Geçiş", *TKİ*, sy. 326 (1990), s. 364-370; Adnan Çakmak, "Mareşal Fevzi Çakmak'ın Hatıraları", *Hürriyet Gazetesi*, 10 Nisan - 19 Mayıs İstanbul 1975; "Çakmak", *Eİ²* (İng.), II, 6.

ÇAKMAK, el-Melikü'z-Zâhir

el-Melikü'z-Zâhir
Ebû Saîd Seyfüddîn el-Alâî
(ö. 857/1453)

Memlûk sultanı
(1438-1453).

Küçük yaşta Kafkasya'dan Mısır'a esir olarak getirildi. Sultan Berkuk'un hizmetinde bulunan kardeşi Kâsımî'nin ricası üzerine Berkuk'un aracılığıyla efendisi Alâ tarafından âzat edildi. Bir müddet sonra Berkuk'un muhafız birliğine katıldı. Sultan el-Melikü'n-Nâsır Ferec zamanında (1399-1412) sâkî ve emîr-i aşere olarak görev aldı. Kardeşinin bu sultana isyanı yüzünden hapis cezasına çarptırıldı ve onun zamanında devlet hizmetine alınmadı. el-Melikü'l-Müeyyed Seyfeddin zamanında (1412-1421) emîr-i aşere, emîr-i tablân ve hâzindâr-ı kebir olarak hizmet etti. el-Melikü'z-Zâhir Seyfeddin Tatar'ın saltanatında (1421) emîr-i mie, mukaddem-i elf, el-Melikü'l-Eşref Seyfeddin Barsbay zamanında da (1422-1437) hâcibü'l-hüccâb oldu. Daha sonraki yıllarda emîr-i âhûr, emîr-i meclis, emîr-i silâh ve Atabegü'l-asâkir Barsbay'ın vâsiyeti üzerine de oğlu el-Melikü'l-Azîz'in saltanatında (1437-1438) müdebber-i memleke tayin edildi. Bu genç sultan zamanında bazı emirler ve Eşrefiyye Memlûkleri'ne rağmen Zâhiriyye, Nâsiriyye, Müeyyediyye ve Seyfiyye adlı Memlûk grupları Çakmak'ı desteklediler ve onu saltanatı ele geçirmeye teşvik ettiler. Bunun üzerine Çakmak 1438 yılında el-Melikü'l-Azîz'i azlederek el-Melikü'z-Zâhir unvanıyla tahta çıktı. el-Melikü'l-Azîz bazı girişimlerde bulunduysa da başarılı olamadı ve İskenderiye'de gözetim altına alındı.

Sultan Çakmak, ilk zamanlarında bazı emirler ve Eşrefiyye Memlûkleri ile el-Melikü'l-Azîz taraftarı olan Dımaşk Valisi İnal ve Halep Valisi Tanrıvermiş'in isyanlarıyla uğraşmak zorunda kaldı. Sonunda onların mukavemetlerini kırarak adı geçen valileri ve diğer isyancıları idam ettirdi. 1439 yılından itibaren içeride duruma tamamen hâkim olan Çakmak dış siyasette de başarılı oldu. 1438'de Akkoyunlu, 1439'da Dulkadıroğulları ve Osmanlı, 1440'ta Timur ve 1450'de Karakoyunlu elçilerini hediyeyle karşılayarak bu devletlerle iyi münasebetler kurdu. Endülüs'teki müslümanlara istedikleri yardımı gönderdi (1440). Mısır'ın kuzey sahillerindeki korsanlığa engel ol-

Fevzi
Çakmak'ın
mezarı
Eyüp /
İstanbul

AYFER ÖZÇELİK

mak için 1440, 1443, 1444 yıllarında Rodos'a seferler düzenledi. Ancak buraya hâkim olan İsbittariyye (Hospitaller) şövalyeleri İslâm ülkelerinde bulundurdıkları casuslar vasıtasıyla düşmanlarının harekâtı hakkında zamanında bilgi edindikleri için bunlardan kayda değer bir sonuç alamadı ve onlarla anlaşma yaptı. 1444'te Kâbe'nin o yıl örtüsünü değiştirmek isteyen Timurlu elçilerine bu izni verdi. Timur'un hanımının da bulunduğu hac heyetine yapılan saldırıdan dolayı suçluları cezalandırdığı gibi verdiği çeşitli hediyelerle heyet mensuplarını memnun etti.

Çakmak'ın 1452 yılında başlayan hasatlığı giderek şiddetlendi ve ertesi yıl saltanattan ayrıldı; yerine oğlu Osman getirildi. Çok geçmeden 1 Şubat 1453'te seksen bir yaşında vefat eden Çakmak kardeşi Kâsımî'nin yanına defnedildi. Halife Kâim - Biemrillâh tarafından kaldırılan cenaze namazına devlet erkânı ile birlikte halktan büyük bir kalabalık katıldı.

Çakmak dindar, âlim ve cesur bir sultanı, israftı sevmezdi. Âlimlerle ilmî sohbetlerden zevk alır, onlara saygı gösterirdi. İbn Hacer'e karşı derin sevgi besler, ona "emîrül-mü'minin" diye hitap ederdi. Memlûk sultanlarının en değerlilerinden olan Çakmak zamanında ülke içinde emniyet sağlanmış, ordu disiplin altına alınmıştır.

Sultan Çakmak Mısır, Suriye ve Hicaz bölgelerinde çeşitli imar faaliyetlerinde bulunmuş, buralarda camiler, köprüler ve su yolları yaptırmış, ayrıca Kâbe'yi tamir ettirmiştir. Çakmak çok iyi Türkçe ve Arapça konuşurdu. Aynı zamanda değerli kitaplara meraklıydı.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, XV, 7-459; a.mlf., *Havâdişü'd-dühûr* (ed. W. Popper), New Haven 1967, s. 1-60; Şehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmî*, III, 71-74; İbn İyâs, *Bedâ'î'u'z-zühûr*, Kahire 1984, II, 198-230; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli'*, I, 184-186; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VII, 291; Ali Paşa Mübârek, *el-Hıttâ'ü't-Tevfîkiyye*, Kahire 1969, I, 121-122; Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 128-129; Mustafa Murâd ed-Debbâğ, *Bilâdünâ Filisîn*, Amman 1384-96/1965-76, V/2, s. 84; D. Ayalon, *The Mamlûk Military Society*, London 1979, II, 51; Kâzım Yaşar Koprıman, "Mısır Memlûkleri 1250-1517", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1987, VI, 520-523; Saîd Abdülfettâh Âşûr, *el-Hareketü's-salibiyye*, Kahire 1986, II, 977-978; M. Sobernheim, "Çakmak", *İA*, III, 328-329; a.mlf., "Çakmak", *Eİ²* (İng.), II, 6.

ASRI ÇUBUKÇU

ÇALÂK AHMED EFENDİ

(bk. AHMED EFENDİ, Çalâk).

ÇALÂKZÂDE MUSTAFA EFENDİ

(bk. MUSTAFA EFENDİ, Çalâkzâde).

ÇALAP

Müslüman Türkler'in Allah hakkında kullandıkları isimlerden biri
(bk. ESMÂ-i HÜSNÂ).

ÇALDIRAN SAVAŞI

Yavuz Sultan Selim ile Safevî Hükümdarı Şah İsmâil arasında Çaldıran ovasında 23 Ağustos 1514'te yapılan meydan savaşı.

XVI. yüzyıl başlarında İran'da Şîi inancına dayalı bir devlet kuran Şah İsmâil, gönderdiği dâî'ler vasıtasıyla Anadolu'nun birliğini bozacak büyük bir Şîi propagandasına başladı. Bunlardan Şahkulu Baba Tekeli pek çok kimseyi şah tarafına çekmeyi başardı ve Kütahya'ya kadar ilerledi. 1512'de Nur-Ali Halife Tokat'ı zaptederek Şah İsmâil adına hutbe okuttu. Şah İsmâil'in sebep olduğu son karışıklıklar sırasında Anadolu'da 50.000 kadar insan öldü ve pek çok ev yağmalandı. 24 Nisan 1512'de Osmanlı tahtına Yavuz Sultan Selim geçti. Bu arada Şîi propagandası saraya kadar girdi ve Şehzade Ahmed'in oğlu Murad İran'a iltica etti. Sultan Selim bu şehzadeyi şahtan geri istediye de şehzade geri gönderilmediği gibi giden elçi de öldürüldü. Anadolu'daki bu Şîi faaliyetleri devlet ve millet bünyesinde derin yaralar açtı ve Anadolu bir savaş sırasında içten çökecek hale geldi.

Böyle bir durumda tahta geçen I. Selim her şeyden önce Safevî meselesini kesin olarak çözmeye karar verdi. Şîi İranlılar'la savaşmak için İstanbul Müftüsü Sarıgürz Nüreddin Efendi ve Kemalpaşazâde'den fetvalar aldı ve hazırlıklara başladı. Bu arada sefere çıkmadan önce Anadolu'da Şah İsmâil'e taraftar 40.000 kadar **kızılbaş**'ı tesbit ettirerek ortadan kaldırdı, böylece hem Anadolu'yu hem de ordusunun gerisini emniyet altına aldı.

Şah İsmâil de yanındaki Şehzade Murad'ı Osmanlı tahtının vârisi ilân etti. Bu

arada Osmanlılar'a karşı girişeceği savaşta yardım etmesi için Memlûk sultanına hediyelerle bir elçilik heyeti gönderdi. Diyarbekir ve dolaylarını şah adına zapteden Ustaçlı oğlu Mehmed Osmanlı padişahına meydan okumaya başladı. Şahın halifeleri de Anadolu'da Şîi halkı isyana teşvike devam ediyorlardı.

Bu durum karşısında Edirne'de toplanan olağan üstü divanda alınan savaş kararı üzerine Sultan Selim İran seferine çıktı ve bunu bir mektupla Şah İsmâil'e bildirdi. Osmanlı ordusu Yenisehir, Seyitgazi ve Konya üzerinden Sivas'a geldi. Padişah, muhtemel bir Şîi ayaklanmasına karşı Sivas-Kayseri arasında hasta ve zayıflardan 40.000 kişilik bir ihtiyat kuvveti bıraktı. Osmanlı ordusunun geçeceği yerlerdeki mahsûl, otlak ve meskenlerin şahın emriyle yakılması yüzünden ordu sıkıntı içinde ilerliyordu. Erzincan'da şaha ikinci bir mektup gönderen Selim onu tekrar savaşa davet etti. Bir süre sonra şahtan bir mektup ile içi afyon dolu altın bir kutu geldi. Şah İsmâil karışıklık çıkmasını istemediğini, aksi halde kendisinin de savaşa hazır olduğunu bildiriyordu. Sultan Selim hızlı bir yürüyüşle Çermük'e geldi, fakat İran ordusu hâlâ görünmemişti. Buradan Şah İsmâil'e bir mektup daha gönderdi. Bu mektupta günlerdir ülkesinde yürüdüğü halde ortaya çıkmadığını belirtiyordu. Öte yandan verdiği söze rağmen şahın meydana görünmemesi, çorak arazide büyük sıkıntı çeken asker arasında hoşnutsuzluk doğurdu. Bazı kumandanların da gizli tahriklerine kapılan yeniçeriler Eleşkirt ovasında padişahın otağına kurşun atacak kadar ileri gittiler. Fakat Sultan Selim'in askere hitaben yaptığı sert, kısa ve tesirli konuşma durumu düzeltti ve ordu tekrar hareket etti. Bu sırada öncü kuvvetlerden İran ordusunun yaklaşmakta olduğu haberi gelmişti. Osmanlı ordusu 23 Ağustos günü İran Azerbaycanı'nda Çaldıran ovasına geldi ve bir kısım devlet adamının muhalefetine rağmen hemen savaş için mevzilendi. Defterdar Pîrî Mehmed Çelebi (Paşa) ve Yavuz Selim hariç devlet ricâli ordunun 24 saat dinlenmesini tekliif etmişlerdi.

Osmanlı ordusunun merkezinde yeniçeri, topçu, cebeci ve kapıkulu süvarileriyle Yavuz Sultan Selim vardı. Vezîri-âzam Hersekzâde Ahmed Paşa, ikinci vezir Dukakinzâde Ahmed Paşa, Musta-